

University of Groningen

Werkgroep I: De politieke cultuur van de christen-democratie in Nederland en in Duitsland

Voerman, Gerrit

Published in:

Christen-democratische posities in Nederland, Duitsland en Europa

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2003

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Voerman, G. (2003). Werkgroep I: De politieke cultuur van de christen-democratie in Nederland en in Duitsland: Christelijk en democratisch. De partijcultuur van het CDA. In J. L. Kleuters, & M. Ragg (editors), *Christen-democratische posities in Nederland, Duitsland en Europa* (blz. 41-52). Centrum voor Duitslandstudies.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Katholieke *Universiteit* Nijmegen

Christen-democratische posities in Nederland, Duitsland en Europa

Centrum
voor
Duitsland
Studies

Drs. J.L. Kleuters
Mechthild Ragg M.A.

Werkgroep 1: de politieke cultuur van de christen-democratie in Nederland en in Duitsland

Christelijk en democratisch. De partijcultuur van het CDA

Partijcultuur is een vaag begrip waar lastig grip op te krijgen is. De formele structuur van een partij is eenduidig: die is vastgelegd in de statuten en reglementen. Bij de cultuur van een partij gaat het echter vooral om de informele, subjectieve en psychologische aspecten van de organisatie: de wijze waarop politiek wordt beoefend (hartstochtelijk, ernstig of juist relativerend; gouvernementeel gericht of oppositioneel), de sfeer binnen een partij (het saamhorigheids- of wij-gevoel, de betrokkenheid, de nestgeur); bepaalde vormen van het partijleven (gewoonten, rituelen, symbolen, tradities, manifestaties, taalgebruik); het gemeenschappelijke waarden en normenpatroon, enzovoort.¹

Een veel scherpere definitie van partijcultuur valt moeilijk te geven. Maar ondanks het feit dat het begrip fluïde is en vele facetten kent, heeft het er alle schijn van dat het vroeger gemakkelijker was de cultuur van een partij te typeren. Voor de voorgangers van het CDA lijkt dat zeker op te gaan – of hebben we hier te maken met constructies achteraf, of cliché's die een eigen leven zijn gaan leiden? Hoe dan ook, de Anti-Revolutionaire Partij stond bekend als een hecht ge-or-ganiseerde partij van gereformeerde mannenbroeders, principieel en rechtlijnig.² De Christelijk-Historische Unie, waarbij veel nederlands-hervormden uit de maatschappelijke bovenlaag zich aansloten, was daarentegen allergisch voor machtspolitiek, scherpstijperij en dogmatisme. Zij was meer een los politiek gezelschap. De Unie is wel eens een koppel patrijzen genoemd, die als er een schot werd gelost allemaal op-vlogen, maar dan wel stuk voor stuk een andere kant op.³ De Katholieke Volkspartij was in sociaal opzicht van de drie het meest een volkspartij. Zij was misschien ook wel het meest sfeergevoelig. 'Katholieke politiek is vooral een kwestie van sfeer', aldus een KVP-er destijds.⁴ De nestwarmte speelde in de KVP een belangrijke rol.

Dat de partijcultuur voor deze partijen op het eerste gezicht tamelijk eenvoudig valt te karakteriseren, heeft te maken met het feit dat hun bestaan grotendeels samenviel met het tijdperk van de verzuiling. De partijen waren destijds de politieke exponent van een bepaalde bevolkingsgroep. In het geval van de ARP, CHU en KVP stempelde de religieuze denominatie in belangrijke mate ook de cultuur van de partij. De partijen maakten onderdeel uit van wat wel een 'morele gemeenschap' is genoemd, een eigen levensbeschouwelijk begrensde domein in de samenleving 'met een eigen identiteit, met eigen inzichten op levensbeschouwelijk, politiek en moreel terrein, met een eigen zingevend verleden en met eigen tradities, gebruiken en zelfs taal', aldus de historicus De Rooy. Partijen

waren onderdeel van deze leefwereld, en de specifieke sfeer van die leefwereld beïnvloedde vanzelfsprekend hun cultuur.⁵

Die tijd is echter voorgoed voorbij. Partijen fungeren niet meer als het politieke zenuwcentrum van een zuil. Tegenwoordig lijken zij haast in een sociaal vacuüm te moeten opereren. Hun ledenaanhang is de afgelopen decennia flink gekrompen en hun exclusieve relaties met geestverwante maatschappelijke organisaties zijn verdwenen. Zij zijn niet langer de politieke uitdrukking van bepaalde bevolkingsgroepen – ook het CDA niet, want een hecht, niet-orthodox christelijke volks-deel met een eigen uitgesproken identiteit bestaat nauwelijks nog.

Met de afname van de ideologische en maatschappelijke herkenbaarheid van de politieke partij boette de eigen specifieke cultuur eveneens aan expressiviteit in. Dat neemt niet weg dat er vaak nog wel wat bijzonders overblijft. In het geval van het CDA is dat bijvoorbeeld zijn nadrukkelijke gerichtheid op samenwerking in de politiek – een doorwerking van het christelijke harmonie-model waarbij kapitaal en arbeid met elkaar werden verzoend.⁶ Ook de bloedgroepen zijn een typisch CDA-fenomeen. De term was oorspronkelijk gereserveerd voor de partijen die bij de fusie in het CDA waren opgegaan, maar verwees later naar de verschillende denominaties binnen de partij: de katholieken en de protestanten, en deze laatste categorie weer onderverdeeld in nederlands-hervormden en gereformeerden.⁷ Nog altijd tracht het CDA bij de kandidaatstelling voor vertegenwoordigende organen en posities binnen de partij de juiste balans te bewaren tussen deze ‘schakeringen’ of ‘tradities’. Deze kerkelijke verscheidenheid en de daaruit voortvloeiende stijlverschillen doen evenwel geen afbreuk aan het christelijke karakter van het CDA. Symbool hiervan is het beginnen van partijbijeenkomsten met Bijbellesing en gebed – een protestantse gewoonte waar-mee de katholieken overigens aanvankelijk enige moeite hadden.⁸

Over deze aspecten van de partijcultuur zal het hier verder niet gaan. Ik wil mij in het onderstaande richten op de normatieve component die ook deel uit maakt van de partijcultuur, en dan met name de in de achterban levende opvattingen ten aanzien van de christendemocratische ideologie en de interne partijdemocratie. Als bron hiervoor dienen enkele rapporten van door de partijleiding ingestelde commissies, die het functioneren van de organisatie en de partijcultuur hebben geanalyseerd.⁹ In het onderstaande gaat de aandacht in het bijzonder uit naar twee cruciale perioden:

- De crisis aan het begin van de jaren tachtig, toen de fusiepartij maar moeizaam tot eenheid kon komen
- De crisis van midden jaren negentig, toen de regeringspartij bij uitstek zich moest instellen op de oppositie

De crisis van begin jaren tachtig

Aan het begin van de jaren tachtig, na de officiële totstandkoming van het CDA, werd de nieuwe partij geteisterd door grote interne politieke verdeeldheid. In de eerste plaats speelde de bloedgroepen-problematiek. Bij de fusie dachten velen dat de nieuwe partij zou uitdraaien op een vergrote KVP. Om te vermijden dat bepaalde partijen zich tekort gedaan zouden voelen, werden de onderlinge verhoudingen tussen ARP, KVP, CHU en de groep van 'rechtstreekse' leden in een fusie-protocol vastgelegd. Ook voor de vertegenwoordigende lichamen werd een verdeelsleutel gehanteerd. Nadat de kandidatenlijsten voor de Tweede-Kamerverkiezingen in 1981 en 1982 volgens dit stramien waren vastgesteld, werd het fusieprotocol voortijdig afgeschaft. Helemaal zonder spelregels kon het CDA echter niet. De oude partijorganisatorische achtergrond maakte als één van de selectiecriteria bij de kandidaatstelling voor bestuurlijke of vertegenwoordigende functies plaats voor de kerke-lijke kleur van de kandidaten, wat grotendeels op hetzelfde neer kwam. In 1983 stelde de partijleiding vast dat er een 'fifty/fifty verhouding' tussen rooms Katholieken en protestanten moest worden aangehouden – het bestuur zei niets over de ver-houdingen binnen het protestantse deel. De representatie van de religieuze variëteit van het CDA in partij- en vertegenwoordigende functies zorgde van meet af aan voor – latente – spanningen.¹⁰

Voor nog meer problemen zorgde de linkervleugel van de CDA-fractie in de Tweede-Kamer. De zogeheten 'loyalisten' – in meer-derheid afkomstig uit de ARP – maakten het kabinet-Van Agt en het eerste kabinet-Lubbers soms het leven moeilijk. In de eerste helft van de jaren tachtig kantte de linkervleugel zich met name tegen de mogelijke plaatsing van kruisraketten in Nederland. Ook maakte zij zich sterk voor het sociale gezicht van het CDA, dat door de regeringscoalities van CDA en VVD te zeer zou verbleken. De loyalisten kregen binnen de partij steun van het Christen-Democratisch Jongeren Appèl, de jongerenorganisatie van het CDA, en enkele interne pressiegroepen zoals het Christen-Democratisch Beraad en later het 'Comité CDA-ers tegen plaatsing'.

Dat Kamerleden afwijkende standpunten innamen, was tot op zekere hoogte binnen het CDA geaccepteerd. De ARP had het gravamen in het CDA ingebracht. Dat hield in dat kandidaat-Kamerleden de mogelijkheid hadden op onderdelen van het verkiezingsprogramma een 'principiële, onoverkomelijk gewetensbezwaar' aan te tekenen. Bij de verkiezingen van 1981 erkende het CDA-bestuur van elf kandidaten deze gravamina, in 1982 bij dertien. Deze meegaande opstelling nam niet weg dat de partijleiding vond dat de verdeeldheid in fractie en partij tegenover de buitenwacht alleen maar een slechte indruk zou maken. De werkgroep 'Interne Partij Organisatie' die zij ver-volgens – in november 1982 – instelde om de interne structuur tegen het licht te houden, deelde die mening. 'Het CDA lijkt soms meer op een boot, waaruit mensen naar believen buitenboord gaan hangen, teneinde de koers in hun richting bij te sturen, dan op een schip waarin iedereen met respect voor onderlinge geschakeerdheid toch uit volle overtuiging meeroeit. Op wie maakt zo'n imago

een wervende indruk?'¹¹

De werkgroep zocht het probleem voor de verlammeende verdeeldheid vooral in de gebrekkige christen-democratische identiteit van het CDA. Door dit manco was er nauwelijks sprake van een sterke onderlinge morele binding van de leden. De achterban zou te weinig geïnspireerd zijn 'door het eigene van de christen-democratische benadering als zodanig'.¹² De politieke overtuiging en de grondslag van het CDA moesten meer het geestelijk eigendom worden van de partijleden.

Om de saamhorigheid binnen het CDA te vergroten, bepleitte de werkgroep een regelrecht ideologisch offensief. Het Program van Uitgangspunten, waarin de politieke overtuiging was vastgelegd, was te onbekend onder de aanhang en moest aan nieuwe leden worden uitgereikt. De volksvertegenwoordigers, die er niet voldoende in waren geslaagd om politieke keuzes herkenbaar te maken als uitwerkingen van beginselpolitiek, dienden in de toekomst bij te dragen aan 'de verdere groei van het eigen geestelijk klimaat in de partij en de fracties'.¹³ Zij waren moreel verplicht hier-voor cursussen te volgen, net als de partijbestuurders. Daarnaast wilde de werkgroep bezinningsconferenties voor parlementsleden, bewindslieden en partijleiders. Ook moesten de leden meer aan bijbelstudie doen om inspiratie op te doen voor de vernieuwing van het politieke denken van het CDA.

De ideologisering van het CDA was niet het enige middel om de betrokkenheid en de onderlinge verbondenheid van de leden te vergroten. De werkgroep wenste ook een substantiële democratisering van de partijorganisatie. 'De "D" van het CDA ontleent zijn geloofwaardigheid voor een niet gering deel aan de wijze waarop hij intern wordt toegepast,' zo werd gesteld.¹⁴ In de praktijk vielen de democratische verhoudingen echter tegen. De leden werden veel te weinig betrokken in de partijpolitieke discussie en besluitvorming. 'Wij constateren... met zorg dat de lijnen van boven naar beneden in de partij wel open zijn, maar dat het omgekeerde veel minder het geval is.'¹⁵ Politieke verantwoording zou onvoldoende plaatsvinden. De partijraad diende meer tot zijn recht te komen als hoogste partijorgaan, en duidelijke besluiten te nemen.

Regeren in de jaren tachtig

'Een door geloofwaardige personen eensgezind gepresenteerde CDA-beginselpolitiek... zal op den duur de negatieve beeldvorming van het CDA doorbreken en wervend blijken te zijn,' zo verwachtte de werkgroep 'Interne Partij Organisatie'.¹⁶ Dat het CDA in de tweede helft van de jaren tachtig intern meer tot eenheid kwam en electoraal aan attractiviteit won, lag niet in de eerste plaats aan de democratiseringsvoorstellen of het afgekondigde ideologische offensief – alhoewel op het punt van de verwezenlijking van een helder, aansprekend christen-democratisch profiel zeker het nodige werd bereikt. Andere factoren lijken van groter belang te zijn geweest. De kabinetten-Lubbers die de ver-

zorgings-staat trachtten te hervormen en af te slanken, presenteerden zich bij uitstek op niet-ideologische wijze. 'No-nonsense' was het parool, bestuurlijk pragmatisme de praktijk. In combinatie met de sterk op de persoon van Lubbers gerichte verkiezingscampagne en het juist niet op de voorgrond plaatsen van het christelijke karakter van de partij leidde dat ertoe dat het CDA in 1986 vele niet-godsdienstige kiezers naar zich trok.¹⁷

Het beleidsmatige succes van het CDA had een keerzijde. Het monisme vierde hoogtij in de strakke regeerakkoorden en de nauwgezette afstemming van de politieke lijn door de premier en de voorzitter van de Tweede-Kamerfractie. Hierbij werd het vinden van het compromis tot ware kunst verheven. De fractieleden kwamen er nauwelijks meer aan te pas. De voorzitter van de CDA-fractie in de senaat, Kaland, sprak laetdunkend over hen als 'stemvee'.¹⁸ De Tweede-Kamerfractie was door haar voorzitter De Vries tot grotere eenheid gebracht. Vroegere loyalisten haakten af, of vonden elders emplooi.¹⁹

Het CDA werd de bestuurders-partij pur-sang; overal had zij een vinger in de pap. Naar be-lie-ven kon zij van regeringspartner wisselen: eerst de VVD, dan weer de PvdA. Geleidelijk aan sloop er een zekere arrogantie in het optreden van het CDA, treffend verwoord door het Ka-merlid Van Iersel met zijn op-merking 'We run this country'. De principiële gedrevenheid raakte uit het zicht, aldus een oud-ARP-er: hij zag geen relatie meer tussen die beginselen en het bestuurlijk handelen van zijn partijgenoten. 'Het werd te veel het compromis om het compromis, besturen om het besturen.'²⁰

In dezelfde periode kwam de macht binnen het CDA steeds meer bij een kleine groep te liggen. De positie van politiek leider Lubbers werd in de partij onaantastbaar. Hij kon zelf in 1989 zijn beoogd opvolger Brinkman als voorzitter van de Tweede-Kamerfractie aanwijzen om zo parlementaire ervaring op te doen. De fractieleden waren niet amused, maar waren wel blij met de vrijheid die Brinkman hen bood in vergelijking met zijn voorganger De Vries. Bij de disciplinerende van de fractie had De Vries assistentie gekregen van partijvoorzitter Bukman. Hij werd de 'Lenin van Voorschoten' genoemd, naar de plaats waar hij woonde, of 'de knoet' of de 'drilboor', vanwege de nogal autoritaire wijze waarop hij de gelederen in de partij poogde te sluiten. Sommige leden van het partijbestuur gingen het dagelijks bestuur het 'Politbureau' noemen, naar het machtscentrum van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie.²¹

Ook Bukmans opvolger Van Velzen domineerde het debat in het partijbestuur, samen met Lubbers. De partijvoorzitter trachtte de partij naar zijn hand te zetten door bijeenkomsten van partijraden en congressen strak te regisseren. Het discussieklimaat binnen de partij verschaalde hierdoor. 'Voor het tegenverhaal was maar één minuut gereserveerd,' zo meende een criticaster.²² De partijraad werd opgedeeld in zogeheten deelraden, 'zodat de kritiek niet doordrong tot de plenaire vergadering', aldus de historicus Verkuil.²³ Om

onaangename politieke verrassingen te voorkomen, besloot Van Velzen in 1991 tot de instelling van een regulier vooroverleg met Kamerkring-voorzitters voorafgaande aan vergaderingen van de partijraad.

Naast de toenemende machtsconcentratie verzakelijkte de partijcultuur door de professionalisering die Van Velzen was begonnen. Wanneer de partij electoraal attractief wilde blijven, moest zij dynamischer worden. Buiten de geëigende kanalen om begon Van Velzen aspirantkaderleden en Kamerkandidaten te scouten. De door hem gerecruteerde nieuwkomers misten echter nogal eens bevologenheid, wat slecht viel in de partij. Daarnaast bezigde Van Velzen nog al eens managersjargon. Zijn optreden riep steeds meer weerstand op. De jongerenorganisatie sprak schamper over de 'yuppies' en 'carrière makers' en meende dat het CDA verwerd tot een 'christentechnocratische partij'. De verzakelijking zou tot een verkillung van het partijleven hebben geleid.²⁴

De crisis midden jaren negentig

Aan het begin van de jaren negentig had het CDA het imago van een zelfverzekerde, goed geoliede partijorganisatie en een efficient opererende, pragmatische bestuurderspartij met een uitstekend functionerend netwerk binnen het maatschappelijke middenveld. Binnen een paar jaar lag dit beeld in scherven. In 1994 verloor het CDA maar liefst twintig zetels bij de Tweede-Kamerverkiezingen, en vervolgens verloor de partij ook nog bij de kabinetsformatie. Voor het eerst in zijn bestaan belandde het CDA in de oppositie.

Evenals in 1982 stelde de CDA-leiding een commissie in onder leiding van oud-minister Gardeniers, die een analyse moest maken van de verkiezingsnederlaag. Veel kaderleden met wie de commissie sprak namen geen blad voor de mond, nu de partij in de oppositie was beland.²⁵ Zij bleken nogal gefrustreerd over het gebrek aan inspraak in het CDA in de periode dat de partij nog aan de macht was. De bevindingen van de commissie kwamen in vele opzichten overeen met de conclusies van de werkgroep in 1983 – zeker wat betreft de partijdemocratie. 'Het luisterend oor is op een storende manier gemist, waardoor de vitale D uit de naam die het Christen Democratisch Appèl wil voeren niet tot haar recht is gekomen.'²⁶ Net als aan het begin van de jaren tachtig werd vastgesteld dat de interne partijdemocratie te veel top down functioneerde en te weinig bottom up. De leiding van de partij was te centralistisch en te solistisch opgetreden. Verder was in het verzakelijkte, geprofessionaliseerde en primair op het openbaar bestuur gerichte CDA het open debat in het gedrang gekomen. Uitspraken van de partijraad bijvoorbeeld waren in de ogen van aanwezigen 'niet altijd op democratische wijze' tot stand gekomen. Al met al was er een 'mentale afstand', ja een 'kloof' ontstaan tussen de partijtopy en de basis.²⁷ De partijleden voelden zich hierdoor buitengesloten.

Als oplossing bepleitte een andere commissie die wat eerder door het partijbestuur was ingesteld, het herstel van de partijdemocratie. 'Wil de partij ernst maken met de overgang van een primair van bovenaf naar een meer van onderop gestuurde vereniging dan is versterking van het democratisch gehalte van de christen-democratische beweging een eerste vereiste.'²⁸ Met de introductie van een ledenraadpleging zou de invloed van de achterban op de verkiezing van de partijvoorzitter en de aanwijzing van de kandidaten voor de Tweede Kamer en het Europees Parlement kunnen worden vergroot. Ook dienden de leden in een 'open discussieklimaat' weer bij het interne partijdebat te worden betrokken.²⁹

Evenals in 1983 werd ook het christen-democratische profiel bij de analyse betrokken. Dit keer was er echter geen sprake van een te geringe betrokkenheid van de leden op dit punt, zoals aan het begin van de jaren tachtig. De recente actualisering van het Program van Uitgangspunten had immers aangetoond hoezeer de leden begaan waren met het gedachtegoed van het CDA. De partijtop en de volksvertegenwoordigers waren echter tekortgeschoten in het uitdragen van de grondslagen van het CDA. De partijleden meenden dat de uitgangspunten niet voldoende hadden doorgeklonken in het kabinetsbeleid, het optreden van de fractie, de kandidatenlijst, het verkiezingsprogramma en de verkiezingscampagne. De herkenbaarheid van het CDA moest dus worden versterkt, onder meer door kandidaten te stellen die 'beschikken over een christen-democratische uitstraling, visie en bindend-ideeel vermogen en de bereidheid tot het afleggen van verantwoording.'³⁰

Oppositie voeren in de tweede helft van de jaren negentig

De renovatie van de partij had plaats in de tweede helft van de jaren negentig. Deze operatie werd geleid door partijvoorzitter Helgers, die in 1995 aantrad als opvolger van Van Velzen. Wat betreft de ideologische vernieuwing ging het CDA zich herbezinnen op haar visie op de overheid en de maatschappij.³¹ Een werkgroep met de naam 'Strategisch beraad' diende vanuit christen-democratisch perspectief langetermijnvisies te ontwikkelen op allerlei maatschappelijke problemen. Secretaris van deze commissie was Balkenende. In haar rapport *Nieuwe wegen, vaste waarden* werd onder andere meer aandacht gevraagd voor het gezin als 'de basis van het samenleven'. Dit thema zou een van de speerpunten worden van het CDA. Verder begon de partij meer nadruk te leggen op morele waarden, de bescherming van het leven, gemeenschapsgevoel, kleinschaligheid, veiligheid en – meer recentelijk – immigratie. De volksvertegenwoordigers moesten deze lijn duidelijk uit kunnen dragen, aldus partijvoorzitter Helgers. De profielschets sprak van 'identiteitsdragers' die kiezers weten te trekken, 'herkenbare christen-democraten' die 'gezaghebbend, aandachttrekkend, overtuigend en bevlogen' dienden te zijn.³²

Tegelijkertijd werden er pogingen ondernomen de interne partijdemocratie beter te laten functioneren en het debat binnen het CDA te stimuleren. Het was niet eenvoudig de omslag naar een levendige discussiecultuur te bewerkstelligen, aldus Helgers. 'Het gemiddelde lid

van het CDA wijkt nu eenmaal af van die van de PvdA of de VVD. Wij kunnen een, naar ons gevoel, buitengewoon geanimeerde discussie hebben gehad, terwijl de buitenstaander zegt: wanneer komt de discussie? Bij ons gelden totaal andere politieke codes en omgangsvormen.³³ Een vrijmoedig gevoerd debat werd ook verhinderd door de angst dat zoiets tot grote onenigheid zou leiden binnen de partij. Het sterke gevoel van 'eenheid en onderlinge loyaliteit' dat het CDA kenmerkte, was al vóór de verkiezingsnederlaag van 1994 'vervreemdend en verstikkend' gaan werken, zo stelde de commissie-Gardeniers vast.³⁴

Deze mentaliteit bleek hardnekkiger dan de vernieuwers wensten. Desalniettemin lukte het Helgers de 'democratisering' van de partijorganisatie in gang te zetten. Hij kreeg steun van de vernieuwingsbeweging van jongere partijleden, 'Confrontatie met de toekomst' geheten. Deze interne pressiegroep met de binnen de christen-democratie atypische benaming – 'Confrontatie' – manifesteerde zich in 1996 en richtte zich op een aantal heilige huisjes van het CDA. De beweging was onder meer voorstander van meer zeggenschap voor de leden in de partij. Uiteindelijk besloot het CDA in de herfst van 2001 het ledenreferendum te introduceren. Tegelijkertijd voerde de partij het 'one person, one vote'-systeem in, waarmee elk partijlid op partijbijeenkomsten als de plaatselijke of landelijke ledenvergadering stemrecht kreeg. Het getrapte systeem met afgevaardigden verdween hiermee. Volgens Van Rij, die Helgers als partijvoorzitter was opgevolgd, was de democratisering van het CDA hiermee echter nog niet voltooid. Hij wenste een complete transformatie van de partij van een top down geleide vereniging naar een 'open, geïnspireerde basisbeweging'. Als een voorbeeld van 'een andere stijl van politiek bedrijven' gold de totstandkoming van het program voor de Kamerverkiezingen van 2002, dat voor een deel 'van onderop' geschiedde. Iedereen – leden, kiezers en andere geïnteresseerden – konden hiervoor via de website van het CDA ideeën en suggesties aanleveren.³⁵

Slot

In het bovenstaande zijn slechts enkele kanten van de partijcultuur van het CDA aan bod gekomen. Meer etherische aspecten als bijvoorbeeld de sfeer binnen de partij of het wijgevoel zijn geheel buiten beschouwing gebleven. Deze facetten van de partijcultuur zijn van de buitenkant zeer moeilijk te karakteriseren. Om hierover iets zinnigs te kunnen zeggen, zou men eigenlijk als een cultureel antropoloog de partij van binnenuit moeten observeren, op het partijcongres, binnen de partijleiding, en in een afdeling.³⁶ In het voorgaande heb ik mij beperkt tot het in vogelvlucht weergeven van de normen en verwachtingen die in het middenkader van het CDA leven ten aanzien van de christen-democratische identiteit, van de stijl van de volksvertegenwoordigers, van de interne partijdemocratie en van het discussieklimaat – en van de bestaande praktijk op die terreinen.

Terugblikkend valt in de eerste plaats op dat het debat over deze thema's vooral opstaat in tijden van tegenspoed. Zoals gezien heeft het CDA in de kleine kwart eeuw dat het bestaat,

twee existentiële crises gekend. De eerste deed zich aan het begin van de jaren tachtig voor, toen de nog prille fusiepartij politiek diep verdeeld was en het politiek leiderschap nog niet was uitgekristalliseerd. De tweede crisis kwam tegen het midden van de jaren negentig, toen het CDA zich als traditionele, vanzelfsprekende regeringspartij na de zware electorale nederlaag plotseling moest instellen op de oppositie en tegelijk op zoek moest naar een opvolger van Lubbers.

Tijdens deze crisisperiodes werd er binnen het CDA zware kritiek geuit op de gegroeide partijcultuur. De partij werd de maat genomen aan de hand van de twee componenten waaruit het begrip christen-democratie bestaat. Geconstateerd werd dat het christelijke karakter en de democratische structuur van het CDA onvoldoende uit de verf waren gekomen. De christen-democratische identiteit was te weinig zichtbaar in de stijl van de volksvertegenwoordigers; en de leden werden te weinig door de partijleiding betrokken bij het debat en de besluitvorming.

Hoewel de diepere oorzaken van de beide crises verschillend waren – de ene keer een tekort aan eenheid, de andere keer een teveel – waren de oplossingen beide keren hetzelfde. De partij moest weer tot leven komen door meer ideologie en meer interne democratie. Deze cocktail werkte in de jaren tachtig niet. In plaats van meer democratie werd het CDA gedomineerd door de persoon van de minister-president – die overigens wél de samenbindende functie vervulde die paste bij de behoeften van de partij in die periode. In plaats van een meer uitgesproken christen-democratische identiteit kreeg het CDA het imago van een arrogante, verzakelijke, op het compromis gerichte bestuurderspartij. Pragmatisme en technocratisering in plaats van de gewenste ideologische bevlogenheid, centralisatie en machtsconcentratie in plaats van interne democratie – geen wonder dat het na verloop van tijd opnieuw helemaal mis ging. Het electorale echec in het midden van de jaren negentig bracht de latente onvrede aan de oppervlakte. 'Stijl en inhoud, imago en identiteit bleken in toenemende mate niet meer bij elkaar aan te sluiten, hetgeen gevoelens van onzekerheid opriep', aldus een partijcommissie in die tijd.³⁷

Eenmaal in de oppositie bleek het voor het CDA eenvoudiger tot een nieuwe aanpak te komen. Een betere gelegenheid voor een ideologisch geprononceerde opstelling is dan ook moeilijk denkbaar. Ook verminderde langzaam maar zeker de neiging de rijen gesloten te houden – een bijna dwangmatige reflex voor elke regeringspartij. In combinatie met de afwezigheid van een onomstreden, sterke politiek leider kregen de achtereenvolgende partijvoorzitters zo de ruimte om hun democratiserings-program door te voeren. Dit resulteerde in meer inspraak en zeggenschap voor de leden – althans op papier. Het blijft echter afwachten hoe open de partijcultuur in de toekomst zal zijn nu het CDA weer regeringsverantwoordelijkheid is gaan dragen. Wat dat betreft neemt politiek leider Balkenende een groot risico door het voorzitterschap van de Tweede-Kamerfractie te verruilen voor het

premierschap. Uitvoering van het regeerakkoord of het bijeenhouden van de coalitie zal in de meeste gevallen zwaarder wegen dan het belang van het CDA als partijorganisatie – alle fraaie pleidooien van Balkenende voor meer dualisme ten spijt.³⁸

Men kan zich afvragen hoe uniek deze normatieve aspecten van de cultuur van het CDA zijn: zijn zij ook niet terug te vinden bij andere partijen? Na de zware verkiezingsnederlaag in mei 2002 vertoonde bijvoorbeeld de PvdA dezelfde zenuwtrekken. De afhankelijkheid van partijleider Kok zou te groot zijn geweest, en de ideologische identiteit en interne democratie van de partij zou in het gedrang zijn gekomen als gevolg van het risicomijdende gedrag dat regeringspartijen nu eenmaal eigen is. Deze constatering past in de observatie van de politicoloog Mair, dat in de laatste twee decennia niet alleen de ideologische maar ook de organisatorische identiteit van partijen aan onderscheidende scherpte heeft verloren.³⁹

Dat deze mechanismen zich ook in andere partijen voordoen is ongetwijfeld waar. Dat neemt evenwel niet weg dat binnen het CDA het gevoel reëel was dat de partij tekort was geschoten op essentieel geachte onderdelen als identiteit en interne democratie. Dit zelfbeeld en het gekoesterde ideaalbeeld vormen daarmee wezenlijke onderdelen van de christen-democratische partijcultuur. De kortstondige geschiedenis van het CDA heeft dit diverse malen aangetoond; niets wijst er overigens op dat dat in de toekomst anders zou zijn. Het zou voor het CDA als partij goed zijn wanneer toekomstig premier Balkenende hiermee rekening hield.

- 1 Zie onder anderen H. te Velde, 'Politieke cultuur en politieke geschiedenis', in: Groniek, 30 (1997), 137 (juni), 391-401; H. Righart, *Politieke cultuur. Een omgevingsverkenning*, Meppel/Amsterdam, 1989; en J.A. Bornewasser, *(On)partijdig? Over partijgeschiedenis*, Amsterdam, 1997.
- 2 Zie bijvoorbeeld P.G. Kroeger en J. Stam, *De rogge staat er dun bij. Macht en verval in het CDA 1974-1998*, Amsterdam, 1998, 16.
- 3 Kroeger en Stam, op. cit., 23, 36; zie ook H. te Velde, *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl*, Amsterdam, 2002, 203.
- 4 Geciteerd door J.A. Bornewasser, *Katholieke Volkspartij 1945-1980. Band II: Heroriëntatie en integratie (1963-1980)*, Nijmegen, 2000, 193; Te Velde, op. cit., 203.
- 5 P. de Rooy, 'Een zoekende tijd. De ongemakkelijke demo-cra-tie 1913-1949', in: R. Aerts e.a., *Land van kleine geba-ren. Een politieke ge-schie-de-nis van Nederland 1780-1990*, Nijmegen, 1999, 177-262, 199.
- 6 K. van Kersbergen, 'Hopen op macht. De neergang van de Nederlandse christen-democratie in vergelijkend perspectief', in: *Jaarboek 1995 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1996, 92-112.
- 7 Zie bijvoorbeeld G. Voerman, 'Het CDA als strijdtoneel tussen Rome en Dordt', in: *Trouw*, 6 januari 1994.
- 8 Zie Appèl en weerklink. *Rapport over overtuiging en organisatie van het CDA*, Den Haag, 1983, 25; en D. Verkuil, *Een positieve grondhouding. De geschiedenis van het CDA*, Den Haag, 1992, 260.
- 9 Het gaat hier om het hierboven reeds aangehaalde rapport Appèl en weerklink, en verder om *Rapport Evaluatiecommissie*, z.pl., 1994; en *Herkenbaar en slagvaardig. Voorstellen ter versterking van de organisatie van het CDA*, z.pl., 1994.
- 10 Voerman, op. cit.
- 11 Appèl en weerklink, 3.
- 12 Ibidem, 4.
- 13 Ibidem, 31.
- 14 Ibidem, 16.
- 15 Ibidem, 56.
- 16 Ibidem, 43.
- 17 M. Metze, *De stranding. Het CDA van hoogtepunt naar catastrofe*, Nijmegen, 1995, 123; Verkuil, op. cit., 253-254.
- 18 F. van Deijl, 'Senator Kaland en de CDA-kudde', in: *HP/de Tijd*, 18 oktober 1991,
- 19 Metze, op. cit., 79-83.
- 20 K. Versteegh, *De honden blaffen. Waarom het CDA geen oppositie kan voeren*, Amsterdam, 1999, 79.
- 21 Verkuil, op. cit., 247, 262; Metze, op. cit., 81.
- 22 Versteegh, op. cit., 79.
- 23 Verkuil, op. cit., 266.
- 24 Verkuil, op. cit., 267-268; Metze, op. cit., 128, 145.
- 25 Versteegh, op. cit., 203.
- 26 *Rapport Evaluatiecommissie*, 29.
- 27 Ibidem, 29 en 35; *Herkenbaar en slagvaardig*, 32.
- 28 *Herkenbaar en slagvaardig*, 13.
- 29 Ibidem, 5.
- 30 *Rapport Evaluatiecommissie*, 20.
- 31 Zie onder meer J.P. Balkenende, *Anders en beter. Pleidooi voor een andere aanpak in de politiek vanuit een christen-democratische visie op samenleving, overheid en politiek*, Soesterberg, 2002,

24-30.

- 32 CDActueel, 17 (1997), 3 (15 feb.), 34.
- 33 Versteegh, op. cit., 207
- 34 Rapport Evaluatiecommissie, 7.
- 35 M. van Rij, Duizend dagen in de landspolitiek. Leiderschapscrisis in het CDA, Amsterdam, 2002, 96, 218.
- 36 Zie Te Velde, 'Politieke cultuur en politieke geschiedenis', 392-393.
- 37 Herkenbaar en slagvaardig, 8.
- 38 Balkenende, op. cit., 157.
- 39 P.Mair, 'De toekomstmogelijkheden van politieke partijen, links en de democratie', in: Socialisme & Democratie, 57/58 (2000/2001), 12/1 (dec./jan.), 554-564; 559-560.